

Галина Луцишин

ВПЛИВ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ПРОЦЕС НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті аналізується вплив інститутів громадянського суспільства на процес національної консолідації в Україні. Розглянуто роль інститутів громадянського суспільства у цьому процесі, взаємозалежність розвитку консолідації суспільства, формування національної свідомості громадських інститутів, розкрито взаємодію інститутів громадянського суспільства та їх можливості в реалізації політики національної консолідації. Наголошено на основних ризиках у використанні зазначеної проблеми окремими інститутами як маніпулятивної технології.

Ключові слова: *громадянське суспільство, політична нація, національна консолідація, національна ідентичність, етнополітика.*

Lutsyshyn G. Influence of civil society institutes on the process of national consolidation in modern Ukraine. *The article is analyzed the influence of civil society institutes on the process of national consolidation in Ukraine. It is considered the role of civil society institutes in the national consolidation process, the interdependence of national consolidation society on the development and effectiveness of public institutes, and also is researched the interaction of civil society institutes and their ability to implement the policy of national consolidation. Noted the major risks of national consolidation program which can be used by individual institutions as manipulative technology.*

Key words: *civil society, political nation, national consolidation, national identity, ethnopolitics.*

Національна консолідація суспільства тісно пов'язана з розвитком громадянського суспільства та його інституцій. У розвинених країнах саме впливові громадські організації відіграють важливу роль у процесі консолідації суспільства, форму-

ванні національної свідомості та національної культури. Громадянське суспільство є одним із ключових чинників у розвитку політичної нації та національної консолідації, зокрема, коли йдеться про формування громадянина з національною свідомістю та політичною і національною культурою. Практика показує, що консолідуватися можуть члени суспільства з різною етнічною, конфесійною належністю, нерівним соціальним і культурним станом, а сам процес консолідації виникає між групами однодумців, навколо національних цінностей та ідей, політичних й етнічних громадських лідерів чи проти них. Важливо, щоб у процесі національної консолідації сучасного українського суспільства створити умови для формування інститутів громадянського суспільства, здатних зберегти територіальну єдність країни і сприяти сталому розвитку. Практика показує, що низька ефективність громадських інститутів продукує низький рівень цього процесу. З одного боку, рівень національної консолідації суспільства залежить від ефективної діяльності інститутів, а з іншого – сприяє утворенню нових соціальних інститутів.

Питання взаємодії громадянського суспільства та розвитку політичної нації сьогодні активно обговорюють як зарубіжні, так і українські науковці. Серед зарубіжних вчених – Б. Андерсон, Р. Брюейкер, Е. Сміт, К. Дойч, П. Бурдье, Е. Шилз. Серед українських дослідників слід згадати таких науковців, як І. Варзар, О. Гринів, В. Євтух, Ю. Римаренко, І. Кресіна, А. Колодій, І. Курас, О. Картунов, В. Лісовий, О. Майборода, Л. Шкляр та ін.

Актуальність дослідження зумовлена недостатнім вивченням феномену національної консолідації українського суспільства загалом, зокрема її політичних аспектів. У вітчизняній політологічній літературі бракує наукових праць, які висвітлювали б місце і роль інститутів громадянського суспільства у цьому процесі. Понад двадцять років серед науковців тривають дискусії щодо процесу національної консолідації, її політичних, етнонаціональних та соціальних аспектів, особливостей впливу і внутрішньополітичних, і зовнішньополітичних чинників. Тому таким важливим є вивчення умов і чинників, які позитивно чи негативно впливають на національну консолідацію суспільства, зокрема, відносини в

поліетнічних регіонах, де етнополітичні проблеми істотно впливають та змінюють характер політичного процесу.

Мета дослідження – аналіз ролі інститутів громадянського суспільства у процесі національної консолідації українського суспільства, механізми досягнення якої, на переконання М.Степика, залежать від багатьох чинників, зокрема, від типу політичного режиму, моделі взаємодії політичних та соціальних інститутів, розвитку громадянського суспільства, національних традицій, рівня соціально-економічного розвитку тощо [12, с. 21]. Національна консолідація суспільства найчастіше забезпечується політико-правовими засобами та діяльністю інститутів громадянського суспільства. В одній ситуації більша ініціатива може йти від механізмів державного управління, в інших – від громадянського суспільства. Як наголошує Ю. Тищенко, компромісу у складних суспільствах не можна досягти лише у межах держави та її складових – для цього потрібні розвинені інститути громадянського суспільства, які б давали змогу віднаходити баланс між різноманітними інтересами та потребами спільнот, яким притаманні не лише різні колективні ідентичності, а й спільні громадські цінності [13, с. 43].

Значну увагу дослідженню етнонаціональної ідентифікації як основи національної консолідації приділяє український учений І. Обушний. Учений наголошує, що серед комплексу проблем однією із найскладніших є глибока деетнізація і денационалізація українців, етнічних і етнографічних груп, що мешкають на терені України [9, с. 54]. Разом з тим, самореалізація української політичної нації можлива лише за умови, коли базовим чинником національного самоутвердження, головним принципом соціальних відносин та основою державотворення стане міжетнічна толерантність як основа міжетнічного діалогу [2, с. 10].

Найважливіша передумова формування громадянського суспільства – самоорганізація громадян, завдяки якій утворюється основа громадянського суспільства у вигляді його інститутів і організацій, яка робить його усталеною і стійкою системою. Як наголошує А.Колодій, основу національної консолідації становлять не лише такі формальні ознаки, як усвідомлення належності до однієї держави, громадянство, а й спільні інтереси та значна

міра культурної єдності, яка виникає завдяки формуванню в полікультурному суспільстві значного обсягу поділюваної усіма культури, котра обслуговує суспільні інститути і яку називають соціетальною [5, с. 42]. Вона формується навкруг певної етнокультурної серцевини (ядра), без якої, на думку визнаного сучасного дослідника націоналізму Ентоні Сміта, неможливі ані нація, ані стійка національна держава [11, с. 124].

На ще одній важливій проблемі акцентує увагу О.Майборода, розглядаючи основи громадянської відповідальності та патріотизму. Він підкреслює, що причини розмитості сучасного українського патріотизму слід шукати насамперед у діяльності владних структур. Маніпуляція суспільною свідомістю за допомогою ЗМІ, майже всі з яких прибрані до рук зв'язаними з владою олігархічними кланами, переслідування за допомогою силових структур представників опозиції, нав'язування думки про те, що критика недоліків є виявом непатріотичності, недотримання чиновництвом чинного законодавства – все це в супроводі різкого соціального розшарування, збідніння переважної більшості населення деморалізує громадян, робить їх пасивними і безвольними [8, с. 51]

Також А.Колодій зауважила, що окрім вибору моделі національної консолідації, важливим є визначення напрямів дії та засобів реалізації обраної стратегії, найголовнішими серед яких є: 1) виховання національних почуттів (за допомогою міфів, символів, свят, історичної освіти); 2) формування єдиного культурного простору і розвиток спільної для всіх громадян соціетальної культури, включно з державною мовою; 3) розв'язання проблем етнонаціональних меншин – як для задоволення їхніх прав та інтересів, так і заради підвищення їхньої лояльності та патріотизму щодо держави і суспільства в цілому [6, с. 12].

Німецький мислитель Ральф Дарендорф, аналізуючи процеси розвитку громадянського суспільства, наголосив, що «потрібно шість місяців, щоб організувати вибори, десять років, щоб встановити ринкову економіку, але ціла генерація для того, щоб створити громадянське суспільство. Інакше, без громадянського суспільства немає демократії» [13, с. 49].

Американський вчений Е. Шилз підкреслює, що функції громадянського суспільства реалізуються за допомогою зміцнення соціально-політичної стабільності у суспільстві; формування політичної культури й політичної свідомості громадян, що реалізується через стимулювання участі людей у громадському житті, їхньої активності і відповідальності, зацікавленості у демократичних змінах; оптимізацію процесів політичної соціалізації молоді та всіх верств населення; залучення світового досвіду у галузі громадянської освіти [14, с. 39]. Політична нація для громадянського суспільства потрібна насамперед як важлива консолідуюча основа.

Не можна недооцінювати також зростаючої ролі громадських організацій у консолідації суспільства. На початку 90-х рр. в Україні важливу роль у процесі національного відродження та національної консолідації відіграли перші громадські організації: Народний Рух України, Демократичний Союз, Товариство української мови ім. Шевченка. Пізніше з'явилися товариства «Просвіта», «Спадщина», «Громада», Спілка незалежної української молоді, товариство захисту колишніх в'язнів тоталітарного режиму «Меморіал» та ін. Саме ці організації на хвилі піднесення національно-патріотичного руху демократичних сил діяли задля відродження і об'єднання нації на основі головних чинників: релігійного, територіального, економічного, культурного, національного та етнічного [1, с. 118]. Що стосується культурного чинника консолідації української нації, то він тісно переплітається з етнічним та екологічним питаннями. У статуті Товариства Лева одним із завдань було визначено: «Виховання у громадян почуття спадкоємців та господарів природної та культурної спадщини народу; розширення безпосередньої участі різних груп населення у культурному будівництві та природоохоронній діяльності» [1, с. 19].

У статутних документах «Товариства Лева», «Української студентської спілки», «Меморіалу» виокремлено такі чинники консолідації української нації: культурний; відновлення історичної пам'яті народу; відродження культурних традицій та духовності українського народу шляхом викриття злочинів сталінських репресій; етнічний (відновлення народних промислів, обрядів,

традицій та свят); релігійний (вільна діяльність релігійних громад); національний (повага до мов та культур інших народів, відродження духовної культури українського народу та всіх національних меншин, що проживають на території України та поза нею). Як бачимо, громадські організації на початку державотворення демонстрували високий рівень національної свідомості, розвиток національної культури. Сьогодні, попри велику кількість громадських організацій, ефективних організацій національно-патріотичного спрямування доволі мало. Активними залишаються такі організації, як «Просвіта», Спілка політв'язнів України, «Пласт», Студентське братство та ін. Сьогодні більшість громадських організацій працює у сферах соціальної та освітньої діяльності і мало уваги приділяє проблемам формування національної єдності.

Аналізуючи етнополітичні орієнтації сучасних українських партій, О. Рудакевич зазначає, що сучасні політичні сили в Україні мають істотно відмінні програмні положення щодо оцінювання стану і перспектив розвитку українського етносу та українського соціуму загалом. Одні з них прагнуть законсервувати радянські «досягнення» національної політики, інші наполягають на активній етнополітиці, яка сприяла б формуванню української модерної нації [10, с.153].

Необхідною умовою консолідації нації є також створення єдиного інформаційного простору, у якому мова є ключовим елементом, що об'єднує націю в єдиний організм. Важливим механізмом досягнення національної консолідації у багатьох державах є національні медіа, зокрема, важливим є вплив ЗМІ на формування національної свідомості, оскільки вони виступають вагомим засобом створення історико-культурного інформаційного простору держави, який об'єднує народ у політичну націю. Разом з тим, слід зазначити, що засоби масової інформації можуть виконувати як об'єднуючу роль і сприяти національній консолідації суспільства, так і дезінтеграційну. Тому суспільство й держава повинні постійно дбати про нейтралізацію негативних тенденцій в інформаційному полі й мобілізувати ресурсний потенціал мас-медіа для формування такої ціннісної системи, яка змогла б забезпечити національну єдність суспільства.

Практика показує, що в Україні державний сектор телебачення є маловпливовим (частка державних медіа у національному аудіовізуальному просторі 2006 року становила 4%). Фактично немає загальнонаціонального громадського телерадіомовлення, яке довело свою високу ефективність у країнах Західної Європи. Ситуацію ускладнює і те, що Україна є об'єктом системних інформаційно-психологічних та політичних впливів ззовні, зокрема, йдеться передусім про глобальний культурно-інформаційний експансіонізм інших держав [4].

Варто зауважити, що тенденції розвитку системи мас-медіа в Україні не відповідають потребам суспільства з огляду формування сучасної української ідентичності, збереження культурно-історичної самобутності, вироблення й артикуляції загально-суспільних цінностей, соціалізації особистості. Медіа-простір України практично не контролюється суспільством, неефективно контролюється державою і не є національним, оскільки у ньому домінує неукраїнський продукт. Тому українські мас-медіа поки що не можуть сприяти національній консолідації України.

Про критичний стан національної консолідації України дуже влучно висловились українська письменниця О. Забужко, наголосивши, що «...українська чиновницька невігласократія примудрилася в історично стислі терміни виконати колосальну руйнівницьку роботу. Інформаційний простір нації – той, без якого неможливі її політична єдність і формування самої національної ідентичності, – було роздроблено, розпайовано і великою мірою віддано на відкуп колишній метрополії, щоб та справляла на наших просторах свої ідеологічні впливи як сама схоче, – чим вона користується, зокрема, й через наші національні телеканали. Майже повністю було здано сусідній державі національний книжковий та кіноринок. Такий стан справ має у світовій політології давно усталене визначення, і я рішуче не розумію, чому воно досі жодного разу не вживалося з наших урядових трибун, – це називається культурним колоніалізмом. Але найбільша загроза нашого культурного колоніалізму – не “зовнішня”, а “внутрішня”: в таких-бо умовах неможливі ні національна консолідація, ні остаточне витворення політичної нації» [3].

Особливу увагу питанню взаємодії політичної нації та громадянського суспільства приділяє український філософ В. Лісовий. Він зазначає, що важливими передумовами становлення громадянського суспільства є формування політичної нації, яка є фундаментом громадянського суспільства, та поява громадянина з відповідною свідомістю та способами політичної поведінки. Також В. Лісовий наголошує, що в Україні поняття «громадянське суспільство» не співвідносять із поняттям «нація», не розрізняють політичної та етнічної нації. Разом з тим, об'єднання людей в етнічну націю передбачає набагато більше об'єднувальних чинників, ніж ті, які об'єднують громадян у громадянське суспільство чи в політичну націю. Також етнічна нація є серцевиною політичної нації у національних державах [7, с. 145].

Оцінка стану розвитку громадянського суспільства в Україні міжнародними неурядовими організаціями практично не змінилася за останні роки. За даними Індексу сталості НУО стан розвитку громадянського суспільства в Україні оцінено у 3,5 бала (за шкалою від 1 до 7, де поріг консолідації становить 3 бали). За даними дослідження «Перехідні держави» стан розвитку громадянського суспільства України оцінено у 2,5 бала (за шкалою від 1 до 7, поріг консолідації – 2 бали). Отже, громадянське суспільство України наближене до консолідованого, проте з 2006 року практично не рухається у цьому напрямі [13, с. 4]. Громадянське суспільство України характеризують як перехідне та неконсолідоване, тобто таке, що не досягло рівня, що асоціюється зі сталою ліберальною демократією, та зберігає ризик «повернення» до менш розвиненого стану. Разом з тим, експерти наголошують, що оцінка рівня розвитку громадянського суспільства в Україні значно випереджає оцінки усіх інших складових демократії (найменше – демократичність електорального процесу та незалежність ЗМІ, найбільше – демократичність урядування на місцевому рівні).

Ф. Шміттер у праці «Роздуми про громадянське суспільство і консолідацію демократії» наголошує, що наявність громадянського суспільства сприяє консолідації демократії, але не є її безпосередньою причиною. Саме по собі воно не може породити демократію або забезпечити функціонування вже чинних демократичних інститутів і норм у демократичному процесі; громадянське суспільство діє разом з іншими інститутами, процесами і

мотиваціями, ґрунтуючись на національній та політичній культурі [15, с. 90]. Також Ф. Шміттер пише, що громадянське суспільство сприяє консолідації демократії, стабілізує очікування усередині соціальних груп, воно забезпечує канали самовираження та ідентифікації, регулює поведінку своїх членів стосовно сфери колективних зобов'язань.

Однак, як зазначає Ф. Шміттер, небезпечним є те, коли громадянське суспільство виявляється не одним цілісним, а декількома громадянськими суспільствами етнічних чи культурних організацій, які діють на одній і тій самій території, але мають різні інтереси і спрямування, іноді несумісні. Свого часу в Західній Європі розв'язанням проблеми вертикальної роздробленості громадянського суспільства стала консоціативність.

Процеси демократизації, розвитку громадянського суспільства та національної консолідації можуть сприяти формуванню в Україні політичної нації, пошуку шляхів та механізмів, які б усували проблеми розколотості суспільства, поєднували б різні колективні ідентичності, затверджували б відповідні правила суспільної гри, шукали б порозуміння між «групами інтересів» та суспільними секторами. До того ж, процес консолідації неможливо налаштувати та вибудувати без урахування потреби в демократизації суспільства, розвитку інститутів громадянського суспільства, які є основою для відкритого та раціонального діалогу у суспільстві, між суспільством та владою, впливу на її рішення та різноманітні політики.

Україні сьогодні необхідно визначити умови становлення сучасного громадянського суспільства і розробити проект розвитку його інститутів. Цей процес має бути послідовним та системним. Слід також і надалі реалізовувати основні засади громадянського суспільства, враховуючи національну специфіку, розкриваючи потенціал власної системи управління та поєднуючи зусилля різних рівнів управління і самоуправління.

Як бачимо, процес національної консолідації неможливо розвивати без урахування потреби в демократизації суспільства, розвитку інститутів громадянського суспільства, які є основою для відкритого та раціонального діалогу всередині суспільства. В Україні за останні двадцять років громадянське суспільство залишається доволі слабким і поки що не спроможне стати міцним

фундаментом для розвитку політичної нації. Консолідація українського суспільства нерозривно пов'язана з такими важливими сегментами, як побудова єдиної нації, подальший розвиток інститутів демократичного та громадянського суспільства.

Отже, досягнення національної консолідації суспільства залежать від багатьох чинників, зокрема, від політичного режиму, національних традицій, рівня соціально-економічного розвитку тощо. В одній ситуації більша ініціатива може йти від держави, від механізмів державного правління, в інших – від громадянського суспільства. Проте національна консолідація буде успішною, коли державна політика у цій сфері взаємодоповнюватиметься діяльністю інститутів громадянського суспільства. Консолідація українського суспільства потребує низки перетворень у гуманітарній сфері, зокрема: вироблення інтеграційної гуманітарної політики, спрямованої на формування єдиної політичної нації, формування сучасної української ідентичності; формування в Україні єдиного інформаційного простору; гнучке розв'язання мовного питання; зміцнення громадських і культурних зв'язків між російськомовними і україномовними регіонами.

---

1. Горбачова О.С. Відображення проблеми консолідації української нації в статутних документах загальноукраїнських громадських організацій (кін. 80-х– поч. 90-х рр. ХХ ст.) / О. Горбачова // Часопис української історії. – 2006. – Вип.4. – С. 118–123.

2. Євтух В.Б. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті / В.Б.Євтух, В.П.Трошинський, Л.О. Аза. – К., 2003. – 451 с.

3. Забужко О. На порозі гуманітарної катастрофи. Культурна політика і державна незалежність / О. Забужко // Дзеркало тижня. – 2005. – №47. – 3 грудня.

4. Карлова В. В. Вплив засобів масової інформації на формування української національної свідомості [Електронний ресурс] / В.В.Карлова // Державне управління: теорія та практика. – 2007. – № 2. – URL. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2007-2/txts/07kvvunc.htm>.

5. Колодій А. Соціетальна культура як чинник національної консолідації / А.Колодій // Консолідація українського народу: конституційно-правові аспекти. Збірник статей за матеріалами науково-практичної конференції 28 лютого – 1 березня 2013 р. Львів, ЛНУ ім. Івана Франка. – Львів: Вид-во Львівського університету, 2013. – С.40–54.

6. Колодій А.Ф. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу) / А.Ф. Колодій // *І. Незалежний культурологічний часопис*. – 2001. – № 21. – С. 6–32.
7. Лісовий В. Культура, ідеологія, політика: збірка есеїв / В. Лісовий. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 345 с.
8. Майборода О. Громадянська відповідальність і патріотизм : особливості формування національної психології в сучасній Україні: Актуальні питання вітчизняної етнополітики : шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / О. Майборода. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. – С. 37–51.
9. Обушний М.І. Національна ідея в контексті побудови громадянського суспільства / М.І. Обушний // *Вісник «Філософія. Політологія»*. – К., 1998. – РВЦ «Київський університет». – Вип. №27. – С. 50–53.
10. Рудакевич О. Етнополітичні орієнтації сучасних українських партій / О. Рудакевич // *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. – 2010. – Вип. 22. – С. 153–160.
11. Сміт Е. Нація і націоналізм у глобальну епоху / Е. Сміт; [пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала]. – К: Ніка-Центр, 2006. – 320 с.
12. Степико М. Консолідація української нації: проблеми та перспективи / М. Степико // *Вісник НАНУ*. – 1999. – №6. – С. 19–26.
13. Тищенко Ю. А. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» / Ю. Тищенко, С. Горобчишина; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К.: [Агентство «Україна»], 2010. – 76 с.
14. Шилз Е. Нація, національність, націоналізм і громадянське суспільство / Е. Шилз // *«І» Незалежний культурологічний часопис*. – 2001. – № 21. – С. 35–42.
15. Шмиттер Ф. Размышление о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // *Полис*. – 1996. – № 5. – С. 87–96.